

Tabiiy geografiya kurslarini o'rganishda topishmoq, she'r va maqollardan foydalanish usullari

Madrimova Madinabonu Otabek qizi
Urganch davlat universiteti
Talaba

Yoshlarga ta'lim tarbiya berish jarayonini hoyatda masuliyatli bo'lib, bunda ta'lim muassasalarining o'рни va ahamiyati juda katta. Shuning uchun ham xalq ta'limi xodimlarining asosiy vazifasi vatanimizga munosib farzandlarini tarbiyalash, aniqrog'i bilimdon, vatanparvar, milliy iftixor tuyg'ulari jo'sh urib turgan, faoliyat ko'rsata oladigan yangi avlodni kamol toptirishdir. Bunga erishish uchun umumiy o'rta ta'limni takomillashtirishning eng yangi va samarador usul, shakl va metodlarini yaratish taqozo qilinadi. Barkamol shaxsni shakllantirishga imkon beruvchi o'quv-tarbiya jarayonini qayta qurishning muhim vazifasi maktab ta'limi samaradorligini oshirishdir. Ta'lim samaradorligi ta'lim mazmunining maqsadi va vazifalariga mosligi, uning ilmiy jihatdan asoslanganligi, izchilligi, turmush bilan bog'liqligi, shuningdek mazmunga mos metodlar, shakllar va vositalar majmuasining tanlanishi bilan ta'minlanadi. Ta'lim samaradorligini ta'minlovchi asosiy shart-sharoitlardan biri o'quvchilarning o'qishga ijobiy munosabatini rag'batlantirish va turli-tuman ta'lim vositalaridan foydalanish hisoblanadi. Bu vositalar ichida geografiya darslarida topishmoq, she'r va maqollardan to'g'ri foydalana olish muhim o'rin tutadi.

Maktab tabiiy geografiya kurslarining asosiy maqsadi o'quvchilarda tabiiy hududiy majmualar (THM) haqidagi ta'limot asosida geoekologik madaniyatni shakllantirishdan iboratdir. Vatanimiz tabiati, atrof-muhitiga hurmat, unga nisbatan masuliyatli, ehtiyotkorona munosabatda bo'lish kabi amaliy ko'nikma va malakalar o'quvchilarning shaxsiy fazilatiga aylanmog'i lozim. O'quvchilar atrofdagi geoekologik munosabatlar tizimidan tashqarida qolmasligi, geoekologik talim jarayoniga faol jalb etilishi lozim. Shundagina ekologik xavf-xatarlarni o'z amaliy faoliyatida oqilona bartaraf eta oladigan, atrof-muhitning yanada go'zal, musaffo va toza bo'lishini ta'minlaydigan ekologik ongli va madaniyatli o'quvchi shaxsini shakllantirish mumkin bo'ladi.

Shu bois mustaqillik yillarida maktab tabiiy geografiya ta'limi bo'yicha yangidan yaratilgan o'quv-meyoriy hujjatlarda geoekologik ta'limni tashkil qilish, uning samaradorligini ta'minlashga alohida etibor qaratilgan. Buning uchun

o'quvchilarda nafaqat ilmiy geokologik bilimlarni, balki bu bilimlardan yangi, notanish vaziyatlarda ijodiy foydalanish ko'nikma va malakalarini shakllantirish ham talab etiladi. Maktab tabiiy geografiya ta'limida bunday ko'nikma va malakalarni shakllantirish o'quvchining turli xil geografik axborot - bilim manbalari bilan ishlashga oid usullarni qay darajada o'zlashtirganiga bog'liq bo'ladi [4,20].

Demak, maktab tabiiy geografiya ta'limi jarayonida shunday metodlar va usullarni tanlash, rivojlantirish va takomillashtirish zarur. O'quvchilarni mustaqil tabiiy geografik bilim olishga undaydigan ish usullarini shakllantirishda maktab tabiiy geografiya kurslarining hissasi nihoyatda kattadir. Maktab tabiiy geografiya ta'limi jarayonida o'quvchilarga shunday ish usullarini singdirish kerakki, ular yordamida mustaqil ishlash ko'nikma va malakalarini shakllantirish mumkin bo'lsin.

«Havoning namligi va yog'inlar» mavzusi bo'yicha bahs–munozarali dars

O'qituvchiga qo'yilgan talablar: sinfni guruhlariga ajratishda quyidagilarni hisobga olish:

-har bir guruh tarkibida turlicha mijozli o'quvchilar bo'lishini taminlash (bunday yondashuv muhokama jarayonini faollashtiradi);

-asosan teng sonli guruhlar tuzish.

Darsning (maqsadiga ko'ra) turi: yangi materialni o'rganish.

Darsning vazifalari:

Talimiy vazifasi: “Atmosfera yog'inlari” tushunchasini shakllantirish, ularning paydo bo'lish sabablarini ochish va ularning ahamiyatini tushunish.

Rivojlantiruvchi vazifasi: tabiiy geografiya darsligi bilan ishlash jarayonida muhimini ajratib ko'rsatish ko'nikmasini rivojlantirishni davom qildirish; bilishga qiziqish va qayg'udosh bo'lishni rag'batlantirish.

Tarbiyaviy vazifasi: yog'inlar miqdorining joyning dengiz va okeanlardan uzoq-yaqinligi, tog'lar hamda ko'p esadigan shamollarga bog'liqligi sabablarini ko'rsatish.

Darsning jhozlanishi: yarim sharlar tabiiy xaritasi, P. G'ulomov, R. Qurbonniyozovning V sinf uchun “Tabiiy geografiya boshlang'ich kursi” darsligi [T.: “O'qituvchi”, 2013].

Darsning borishi va uning xususiyatlari:

1.O'qituvchi darsning boshida o'quvchilarga topishmoqlarning javobini topishni taklif kiladi:

A. Osmondan tushdi, yerga ketdi.

(Yomg'ir)

B. Oq choyshab, yerni yopti yaxshilab.

(Qor)

V. Qishda ilitadi,

Bahorda uchadi,

Yozda o'ladi,

Kuzda tiriladi.

(Qor)

Bu topishmoqlar dars mavzusini aniqlashga imkon beradi.

Keyin o'qituvchi darsning **vazifalariga** to'xtaladi.

1. O'quvchilar suhbat jarayonida o'qituvchi rahbarligida «Atmosfera yog'inlari» tushunchasining o'ziga xos belgilarini o'zlashtiradilar.

2. O'quvchilar o'qituvchining atmosfera yog'inlari haqidagi hikoyasini tahlil qiladilar va yog'inlarning katta qismi bulutlardan yomg'ir tomchisi, qor, do'l ko'rinishida yog'ishi, yog'in miqdorini o'lchash, yog'in miqdoriga tasir ko'rsatuvchi sabablar haqida mustaqil xulosa chiqaradilar.

3. Atmosfera yog'inlarining ahamiyati haqidagi masalani qarab chiqish uchun o'qituvchi bahs-munozara tashkil qiladi.

Muhokama uchun savol: Qani, birgalikda o'ylaymiz: atmosfera yog'inlari - tabiatning nematimi yoki kulfatmi?

O'qituvchi o'quvchilarni "**Munozara qanday olib boriladi?**" esdaligi bilan tanishtiradi:

- bahsda ovozingni baland ko'tarma, o'rtog'ingni fikrini hurmat qil;
- munozaraga kirishishda bahs mavzusini tasavvur qilish lozim;
- aytilgan fikrlarni takrorlama;
- qarama-qarshi nuqtai nazarda bo'lgan o'rtoqlaring fikrini diqqat bilan tingla, ularning kuchli va kuchsiz tomonlarini top;
- ularning dalil - isbotlarini rad qil.

O'qituvchi savolning ikki jihatini muhokama qilish uchun sinfni 6 ta guruhga ajratadi: "atmosfera yog'inlari – bu tabiatning nemati" (3 ta guruh) va "atmosfera yog'inlari – bu tabiatning kulfati" (3 ta guruh).

Masala guruhlar ichida muhokama qilingach, o'qituvchi guruhlarining fikrini darslik mualliflari nuqtai nazari bilan taqqoslash maqsadida o'quvchilarga darslikdan mavzuni o'qishni va muayyan nuqtai nazarda qolish haqida qaror qabul qilishni taklif qiladi.

O'qituvchi masalaning birinchi qismini (atmosfera yog'inlari - bu tabiatning ne'mati) qarab chiqqan o'quvchilarga o'zlarining nuqtai nazarini aytishlarini so'raydi.

Ular quyidagi nuqtai nazarni keltiradilar:

1. Atmosfera yog'inlari katta ahamiyatga ega. Masalan, bahorda qorning erishidan paydo bo'lgan suv tuproqqa yengil sizib o'tadi va hatto yozda qurg'oqchilik bo'lsada, o'simliklar yaxshi rivojlanadi. Qalinligi 1 sm bo'lgan 1 ga maydondagi qorning erishidan 35 000 litr suv paydo bo'ladi).

2. Qor kuzgi ekinlarni sovuq urishidan saqlaydi (-30 darajali sovuqda qalinligi 50 sm. bo'lgan qor tagidagi tuproq harorati -3 darajaga teng bo'ladi).

3. Qor atmosfera havosini tozalaydi, yani u havodagi zararli va har xil moddalarni tortib oladi.

4. Qor qatlamining qalinligini o'lchash orqali bahorgi sersuvlikni oldindan aytish mumkin bo'ladi.

5. Yomg'ir madaniy ekinlarni nam bilan oziqlantiradi. Masalan, bitta kuchsiz yomg'ir 1-2 mm li suv qatlamini vujudga keltiradi. Bunday holda 1 ga ekin maydoni o'rtacha 900 chelak miqdorida suv oladi.

O'qituvchi keyingi 3 ta guruh qatnashchilariga quyidagi savol bilan murojaat qiladi: "Sizlar bu nuqtai nazarga qo'shilasizlarmi yoki boshqa fikrlaringiz bormi?"

Masalaning ikkinchi qismi (atmosfera yog'inlari – bu tabiatning kulfati) bo'yicha munozara qatnashchilari tomonidan bildirilgan nuqtai-nazar:

Atmosfera yog'inlari zarar keltirishi ham mumkin. No'xatdek kattalikdagi do'l kaptar tuxumidek shaklga ega bo'lishi mumkin. Qattiq do'l falokatga sabab bo'lishi (daryolar toshishi, shahar va qishloqlarni suv bosishi va hokazolar) mumkin. Do'l ekinlarga, chorva mollariga, daraxtlarning shox-shabbalariga katta zarar keltiradi. Sovuq nam havo-bulduruq tasirida daraxtlarda muz parchalari hosil bo'lib, ularga ziyon keltiradi.

O'qituvchi: Xulosa qilinglar. Atmosfera yog'inlarining ahamiyati nimalarda o'z ifodasini topadi?

O'quvchi: Atmosfera yog'inlari bir tomondan tuproqlar, o'simliklar, hayvonot dunyosi va inson faoliyatiga ijobiy tasir ko'rsatsa, ikkinchi tomondan – kulfat ham keltiradi. Shu sababli men uni ham ne'mat, ham kulfat deb hisoblagim keladi.

O'qituvchi o'quvchilar tomonidan bildirilgan xulosalarga qo'shimchalar qiladi: Kuchli qor yog'ishi yirik shaharlarda transport harakatini izdan chiqaradi. Qor tozalash ishlari esa katta harajatlarini talab qiladi. Qor daraxtlarning shox-

shabbalariga osilib, diametri 10-15 sm. bo'lgan novdalarni sindirishi mumkin. Ayrim holatlarda qor tufayli insonlar hayotdan ko'z yumadilar ham. Yog'inlarning yomg'ir ko'rinishida ortiqcha yog'ishi suv toshqinlarini keltirib chiqaradi, aholining yashash joylarini vayron qiladi, ekinlarni zararlaydi.

Hozirgi paytda odamlar atmosfera yog'inlari keltirib chiqaradigan zararlarni bartaraf qilishga intiladilar yoki uning oldini olishga qodirdirlar. Jumladan, samolyot yordamida bulutlarga karbonat kislota zarralarini sohib, ularning rivojlanishini sekinlashtiradi va natijada do'l emas, kuchsiz yog'in vujudga keladi. Umuman, hozirgi kunda bulutlarni tarqatib yuborish yoki suniy yomg'ir yogdirish mumkin.

Dars oxirida o'quvchilar bilishga oid qiziqishni va qayg'udosh bo'lishlik hissini rivojlantirishga imkon beruvchi topshiriqlar oladilar.

1. Darslikning 20 - paragrafi bo'yicha quyidagi shaklda:

- a) daftarda oddiy reja ko'rinishida;
- b) daftarda tasvirli (ifodali) reja ko'rinishida

bajarish mumkin bo'lgan reja tuzing.

2. Xalq maqollarini izohlang:

- a) "Qor ko'p - non ko'p";
- b) "Uchqundan - yong'in, yomg'irdan – toshqin".

3. "Men - qor uchquniman", "Men - do'l muzchasiman", "Men - yomg'ir tomchisiman" mavzularida hikoya yozing .

Demak, tabiiy geografiya darslarida o'quvchilar turli xil maqol va she'r, topishmoqlardan foydalanish tabiiy geografiya darslarida dars samaradorligi oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Soatov A., Abdulqosimov A., Mirakmalov M. Materiklar va okeanlar tabiiy geografiyasi. Umumta'lim maktablari 6-sinf darsligi. – T.: "O'qituvchi" nashriyot . matbaa ijodiy uyi Toshkent-2017.
2. Yo'ldoshev J, Yo'ldosheva F., Yo'ldosheva G. Interfaol ta'lim – sifat kafolati. (Bolaga do'stona munosabatdagi ta'lim). -T.: 2008. -151b.